

Studie

Zkušenost se spirituálně zaměřenými intervencemi a postoje k nim v kontextu truchlení ve 21. století – předběžná zjištění u pomáhajících profesionálů v České republice

Jan Kaňák

DOI: 10.32725/cetv.2023.004

Abstrakt

Kontext: Truchlení je univerzální lidská zkušenost. Součástí truchlení je pro některé také spirituální rovina, se kterou je možné aktivně pracovat. **Účel studie:** S ohledem na absenci informací o spirituálně zaměřených intervencích v procesu truchlení v ČR je cílem studie zmapovat zkušenosti se spirituálně laděnými intervencemi a postoje k nim u pomáhajících pracovníků pracujících s pozůstalými. **Metody:** Data z dotazníkového šetření (návratnost 36,9 %, N = 45) byla analyzována jednorozměrnou i dvourozměrnou analýzou deskriptivní i inferenční povahy. **Závěry:** Intervence jsou vnímány povětšinou jako středně užitečné. Zkušenosti s nimi varují mezi 6,7 a 89 %. V rámci populace je možné očekávat spíše pozitivnější postoje k intervencím zaměřeným na utváření smyslu. **Implikace:** Data poukazují především na potřebnost propracovávat postupy dobré praxe (z hlediska praxe) a dále zkoumat postoje k intervencím především s ohledem na míru aktivního zacházení se spiritualitou, stejně jako na jejich efektivitu (výzkumná implikace).

Klíčová slova

truchlení, spiritualita, intervence, postoje, meaning making, transcedence

Úvod

Velká většina lidí má zkušenost s úmrtím blízkého člověka. Často se v tomto kontextu mluví o univerzální lidské zkušenosti. Univerzalita s sebou nicméně nenese konceptuální, ani terminologickou jednotu. Odborná literatura na téma truchlení (tento pojem zde budu využívat pro označení celého komplexu reakcí na úmrtí blízkého člověka) je totiž značně různorodá nejen z hlediska oborového ukotvení (přes medicínu, psychologii, teologii, sociologii až po sociální

práci), ale také z hlediska definování toho, co konkrétně ono truchlení je. Zjednodušeně řečeno lze přístupy ke konceptualizaci truchlení členit podle toho, zda za něj považují pouze tzv. vnitřní procesy (změna citové vazby k zemřelému, prožité emoce, hledání nového vztahu k zemřelému, restrukturalizace předpokládaného světa aj.), nebo také komunikaci o zemřelém a truchlení, případně i tzv. sekundární ztráty, tedy celkovou změnu situace, ke které došlo vlivem úmrtí blízkého (změna finanční situace, zvládání povinností spojených s různým prostředím truchlících atp.). Reflektování aplikace těchto tří různých, byť provázaných oblastí truchlení má pak také vliv na to, zda lze truchlení chápat jako dočasnou reakci, jejíž podoba se v čase proměňuje (tedy určité delší vybočení z obvyklého fungování), anebo jestli je truchlení chápáno jako označení pro období po úmrtí blízkého člověka, které v podstatě nekončí, protože některé změny související s úmrtím jsou stálé. Rozmanitost uchopení truchlení pak umocňuje velká řada teorií, které popisují truchlení (jeho průběh, smysl a cíl), a také debaty o tom, jestli mají být komplikace v truchlení chápány jako noseologické jednotky, kterými některé podoby komplikací v současné době dle MKN-11 a DSM-5 jsou¹.

Pokud budeme nahlížet na truchlení jako na komplexní systém/síť (tedy jako na vzájemnou interakci většího množství částí, které jsou spolu v netriviálním vztahu ve smyslu různorodosti propojení a vzájemného ovlivňování²), lze pro adaptaci na svět změněný úmrtím předpokládat osm základních oblastí, které v ní hrají roli. Vedle povahy úmrtí (jakým způsobem blízký člověk zemřel), vztahu k zemřelému, prožívání a přemýšlení o truchlení, jeho komunikaci s okolím či s ohledem ke zdrojům, které jsou k dispozici aj., je možné identifikovat také oblast spirituality a oblast smyslu³. I když jsou obě oblasti často pojímány jako společné, domnívám se, že je užitečné uvažovat o nich spíše jako o těch, které se mohou, ale také nemusí navzájem ovlivňovat. Oblast smyslu či utváření smyslu (meaning making) je totiž chápána jako způsob utváření a obsahů přesvědčení o povaze světa, smyslu a významu událostí a vlastní pozice v těchto událostech a ve světě⁴. V případě, že chápeme spiritualitu jako osobní vztah k transcendentnu jako něčemu ne zcela poznatelnému⁵, může i nemusí spiritualita být součástí oblasti utváření smyslu. Z tohoto při poskytování služeb vyplývá také, že je možné věnovat se oblasti utváření smyslu s pozůstalými bez zapojení spirituality do tohoto procesu. A stejně tak se lze spiritualitě (ve smyslu onoho vztahu k transcendentnu) věnovat, aniž by nutně do této společné práce musela být zapojena otázka utváření smyslu.

1. Konceptuální vymezení spirituality

Výše uvedené rozlišování utváření smyslu a spirituality totiž navazuje na potřebu jasně konceptuálně vymezit termín spirituality. Konceptualizace spirituality lze umístit na škálu mezi chápáním spirituality jako subjektivní podoby religiozity až k pojetí spirituality jako nemateriální podoby

1 Georgios Abakoumin et al., 'A scientist's role in bereavement research', in *The Scope of Social Psychology*, eds. Kees van den Bos et al. (New York: Psychology Press, 2007), 263–267; William J. Worden, 'Theoretical perspectives on loss and grief', in *Death, dying, and bereavement: Contemporary perspectives, institutions, and practices*, eds. Judith M. Stillion and Thomas Attig (New York: Springer, 2015), 91–104.

2 Vito Latora, Vincenzo Nicosia, and Giovanni Russo, *Complex Networks: Principles, Methods and Applications* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), xii–xv.

3 Jan Kaňák, Sylvie Stretti, and Barbora Racková, 'Truchlení jako komplexní síť – předběžná formulace konceptu', *Paliativní medicína* 2, č. 2 (2021): 70.

4 Heather M. Boynton, and Jo-Ann Vis, 'Meaning making, spirituality and creative expressive therapies', *Counselling and Spirituality* 1, č. 2 (2011): 137–159.

5 Beth R. Crisp, 'Charting the Development of Spirituality in Social Work in the Second Decade of the 21st Century: A Critical Commentary', *The British Journal of Social Work* 59, č. 3 (2020): 961–978, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa015>.

lidské existence (jako je potřeba lásky, otázky smyslu atp.)⁶. Toto kontinuum je naznačeno v Tabulce 1 se zohledněním jejich krajních i ostatních částí.

Tabulka 1: Konceptuální pole termínu spiritualita

Části kontinua konceptualizace spirituality	Subjektivní religiozita	Kombinace prvků různých religiozit	Nereligiózní vztah k transcendentnu	Nemateriální podoba lidské existence
Základní definování obsahu	Spiritualita jako subjektivní vztah jedince k transcendentnu, přičemž tento vztah je také utvářen církevními pravidly a jedinec se identifikuje jako člen církve.	Spiritualita jako individuální kombinace různých religiózních tradic a směrů.	Spiritualita jako osobní vztah k transcendentnu. Není zde přítomna identifikace s církví.	Spiritualita jako cokoli, co přesahuje materiální a biologickou povahu lidské existence (smysl, vztahy aj.).

Zdroj: autor na základě Siegers⁷; Suchomelová⁸

Byť se může takové vymezení jevit jako typologie, mezi jednotlivými popsány „typy“ je spíše řada mezistupňů, které pak odpovídají individuálním konstrukcím spirituality u jednotlivých osob. Empiricky na to poukazuje interpretace dat o individuálních pojetích spirituality u seniorek a seniorů, kde sice byly popsány tzv. uzlové body jednotlivých pojetí (tedy to, co je společné), ale byly pozorovány také individuální rozdíly v pojetích spirituality i uvnitř jednotlivých „typů“ spirituality⁹.

V pravém sloupci Tabulky 1 zmíněné pojetí spirituality chápe spiritualitu v podstatě jako cokoli nemateriálního. Spiritualita je tak spojována s kvalitou vztahů, potřebou naplnění lásky, potřebou přesahu či vnímaným smyslem událostí, života¹⁰. Ostatní tři možné podoby konceptualizace spirituality předpokládají existenci transcendentna. To, co je odlišuje, je podoba vztahu k religiozitě (přináležení k církvi či náboženství). Náboženství je inherentní s existencí transcendentna a definuje vlastní představy o charakteristice této „nadpřirozené entity“ (substantivní definování). Stejně tak vymezuje různá přesvědčení a spolu s tím také způsoby interakcí a jednání (funkcionální definice)¹¹. Jen na okraj tohoto vymezení je potřeba podotknout, že v něm absentuje varianta tzv. religious but not spiritual (religiózní, ale nikoliv spirituální), tedy vztah, ve kterém je akcentována religiozita bez spirituálního obsahu¹².

6 Věra Suchomelová, 'Spirituální potřeby seniorů v sociální péči', *Sociální práce / Sociálna práca* 16, č. 5 (2016): 95; Pascal Siegers, 'Spiritualität – Sozialwissenschaftliche Perspektiven', *Analyse & Kritik* 36, č. 1 (2014): 5–30, <https://doi.org/10.1515/auk-2014-0102>.

7 Crisp, Beth R., 'Charting the Development of Spirituality in Social Work in the Second Decade of the 21st Century: A Critical Commentary', *The British Journal of Social Work* 50, no. 3 (2020): 961–78. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa015>.

8 Suchomelová, 'Spirituální potřeby seniorů v sociální péči', 95.

9 Jan Kaňák, and Jan Váně, 'Spiritualita seniorů – tematizace, identita a uskutečňování spirituality a její vazba s konstrukcí stáří', *Sociální práce / Sociálna práca* 22, č. 3 (2022): 34.

10 Suchomelová, 'Spirituální potřeby seniorů v sociální péči', 95.

11 Erika Wilander, *What Counts as Religion in Sociology: The Problem of religiosity in sociological methodology?* (Uppsala: Sociologiska institutionen, 2014), 34.

12 Aaron J. Simmons, 'Religious, but Not Spiritual: A Constructive Proposal', *Religions* 12, č. 6 (2021): 10, <https://doi.org/10.3390/rel12060433>.

Tabulka 2: Vzájemná vazba spirituality a truchlení

Směr vztahu Valence vztahu	Spiritualita → truchlení	Truchlení → spiritualita
Pozitivní vliv	(A) Pozitivní vliv spirituality na truchlení (pozitivní spirituální coping)	(B) Pozitivní vliv truchlení na podobu spirituality (spirituální emergence)
Neutrální vliv	(C) Spiritualita a truchlení se neovlivňují.	
Negativní vliv	(D) Negativní vliv spirituality na truchlení (negativní spirituální coping)	(E) Negativní vliv truchlení na podobu spirituality (komplikované spirituální truchlení)

2. Podoba vztahu spirituality a truchlení

Jak již bylo výše řečeno, podoba postavení spirituality v procesu truchlení závisí především na tom, jak je spiritualita konceptualizována. Neimeyer s kolegy formulovali teorii utváření smyslu (Meaning-making theory of bereavement), ve které předpokládají, že pro dobrou integraci zažitého úmrtí blízkého člověka je potřeba zakomponovat ztrátu do nového pochopení sebe a světa. To v sobě obsahuje zvážení dopadu ztráty pro chápání sebe a světa, podpoření či znovu-nalezení konzistentní identity, novou naraci o životě a také spirituální a náboženský rozměr, který je zde vztahován k transcendentnu¹³. Poslední zmíněnou oblast, která je předmětem tohoto textu, lze rozdělit do oblastí (viz Tabulka 2 výše) jejich vzájemného vztahu podle výsledku společné interakce. Očekávatelně je v odborné literatuře možné identifikovat jak pozitivní, tak negativní vzájemné vztahy a lze předpokládat také neutrální podobu vzájemných vztahů, tedy spíše jakýsi ne-vztah¹⁴.

Protože není cílem této části komplexně popsat nastíněné varianty vztahů, poukážu pouze na zásadní konceptuální vymezení jednotlivých oblastí (s výjimkou absence vzájemného vztahu označené v Tabulce 2 písmenem C). O pozitivním spirituálním copingu (A, Tabulka 2) můžeme uvažovat tehdy, pokud jsou spiritualita či její aspekty využity pro vyrovnávání se se situací zažitého úmrtí blízkého člověka. Mezi tyto mechanismy řadí jak sílu modliteb, tak účasti na duchovní praxi, stejně jako důvěru ve vztahu k Bohu či poslouchání spirituálně zaměřené hudby¹⁵. Pojetí vztahu jako spirituálního rozvoje (B) vychází z předpokladu, že celková reakce truchlení nabízí také možnost,

13 Robert A. Neimeyer et al., 'Grief Therapy and the Recontruction of Meaning: From Principles to Practice', *Journal of Contemporary Psychotherapy* 40, č. 2 (2010): 73–83, <https://doi.org/10.3390/rel12060433>; Robert A. Neimeyer, and Barbara E. Thompson, 'Meaning making and the art of grief therapy', in *Grief and the expressive arts: Practices for creating meaning*, eds. Barbara E. Thompson, and Robert A. Neimeyer (New York: Routledge, 2014), 1–19.

14 Hisham Abu-Raiya, Kenneth I. Pargament, and Julie J. Exline, 'Understanding and addressing religious and spiritual struggles in health care', *Health and Social Work* 40, č. 4 (2015): e126–e134; Laurie A. Burke, and Robert A. Neimeyer, 'Spiritual Distress in Bereavement: Evolution of a Research Program', *Religions* 5, č. 4 (2014): 1087–1115, <https://doi.org/10.3390/rel5041087>; Laurie A. Burke, and Robert A. Neimeyer, 'The Inventory of Complicated Spiritual Grief: Assessing Spiritual Crisis Following Loss', *Religions* 7, č. 6 (2016): 6, <https://doi.org/10.3390/rel7060067>; Austėja A. Čepulienė et al., 'Spirituality and Religiosity during Suicide Bereavement: A Qualitative Systematic Review', *Religions* 12, č. 9 (2021): 4–5, 17, <https://doi.org/10.3390/rel12090766>; Terri Daniel, 'Grief as a Mystical Journey: Fowler's Stages of Faith Development and Their Relation to Post-Traumatic Growth', *Journal of Pastoral Care & Counseling* 71, č. 4 (2017): 225–227, <https://doi.org/10.1177/1542305017741858>; Kriti Kaul, 'Grief as a Catalyst for Psycho-Spiritual Transformation: A Hindu Perspective', *Journal of Loss and Trauma* 26, č. 3 (2021): 239–241, <https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1767334>; Sherman A. Lee, Laurin B. Roberts, and Jeffrey A. Gibbons, 'When religion make grief worse: negative religious coping as associated with maladaptive emotional responding patterns', *Mental Health, Religious & Culture* 16, č. 3 (2016): 292–293; Jennifer Wortmann, and Crystal Park, 'Religion and Spirituality in Adjustment Following Bereavement: An Integrative Review', *Death Studies* 32, č. 8 (2008): 703–736 aj.

15 Fereshteh Ahmadi, and Saeid Zandi, 'Meaning-Making Coping Methods among Bereaved Parents: A Pilot Survey Study in Sweden', *Behavioral Science* 11, č. 10 (2021): 12, <https://doi.org/10.3390/bs11100131>; Laurie A. Burke et al., 'Faith in the Wake of Homicide: Religious Coping and Bereavement Distress in an African American Sample', *The International Journal for the Psychology of Religion* 21, č. 4 (2011): 291, <https://doi.org/10.1080/10508619.2011.607416>; Laura Yoffe, 'Efectos positivos de la religion y la espiritualidad en el afrontamiento de duelos', *Psicodebate-psicologia Cultura Y Sociedad*, č. 7 (2007): 197.

a někdy dokonce nutnost přehodnocovat různorodé aspekty lidské existence, a to včetně spirituálního rozměru. Truchlení může být viděno také jako „*pocit psycho-spirituálního probouzení anebo transformace*“¹⁶. V podstatě je pak období truchlení vnímáno jako možnost „*určité otevřenosti externímu [...] světu*“¹⁷. Když Wortmann a Park realizovali přehledovou stať, identifikovali 17 studií, které poukazovaly právě na tyto první dvě oblasti. Tedy na pozitivní vliv spirituality na truchlení a truchlení na spiritualitu¹⁸. Identifikovali ovšem také 16 studií, které popisují „*spirituální střetávání*“¹⁹. Toto střetávání může mít podobu jak negativního dopadu na průběh truchlení a adaptaci na svět, tak na podobu spirituality samotné²⁰. Rozlišování obou může být problematické především proto, že některé projevy negativního spirituálního copingu (jako je znejistění vlastní podoby víry²¹) by spíše odpovídaly ovlivnění spirituality, a zároveň negativně ovlivněná spiritualita může působit jako další stresor komplikující zvládání truchlení²². Negativní spirituální coping²³ je totiž možné (s ohledem na navrhované rozdělení v Tabulce 2, D) vnímat jako takové působení spirituality, které nemění obsah spirituality, ale nepomáhá dobře zvládat adaptaci na svět změněný úmrtím blízkého člověka. Příkladem takových položek je prožitky opuštěnosti Bohem či vnímání situace jako trestu²⁴. V kontextu křesťanství pak do této kategorie patří ještě vnímání situace jako výsledku útoku ďábla, prožitky viny ohledně nenaplnění morálních standardů vycházejících ze spirituality anebo zpochybňování hodnoty života²⁵. Oproti tomu komplikované spirituální truchlení lze charakterizovat jako úmrtím blízkého a/nebo truchlením zapříčiněné narušení vztahu k transcendentnu, které se projevuje jako spirituální disequilibrium. Burke et al. jej definují jako „*duchovní krizi po ztrátě, která se odráží v pocitech nesouladu, konfliktu a odstupu, které zažívá truchlící ve vztahu k Bohu*“²⁶. Mimo spirituální rovinu pak spadá do tohoto procesu také situace, v níž dotyčný truchlící zažívá nepříjetí podoby či důvodů truchlení náboženskou komunitou, jíž je členem²⁷.

3. Zacházení se spiritualitou v odborných intervencích

V kontextu podpory truchlících je dokladován jak pozitivní vztah spirituality na zvládání truchlení²⁸, tak vztah negativní v případě negativního copingu či spirituálního střetávání²⁹. Byť popsané

16 Kaul, 'Grief as a Catalyst for Psycho-Spiritual Transformation: A Hindu Perspective', 238.

17 Kaul, 'Grief as a Catalyst for Psycho-Spiritual Transformation: A Hindu Perspective', 240.

18 Jennifer Wortmann, and Crystal L. Park, 'Religion/Spirituality and Change in Meaning after Bereavement: Qualitative Evidence for the Meaning Making Model', *Journal of Loss and Trauma* 14, č. 1 (2009): 20, <https://doi.org/10.1080/15325020802173876>.

19 Wortman, and Crystal, 'Religion/Spirituality and Change in Meaning after Bereavement: Qualitative Evidence for the Meaning Making Model', 22.

20 Čepulienė et al., 'Spirituality and Religiosity during Suicide Bereavement: A Qualitative Systematic Review', 4–5; Abu-Raiya, Pargament, and Exline, 'Understanding and addressing religious and spiritual struggles in health care', e127.

21 Lee, Roberts, and Gibbons, 'When religion make grief worse: negative religious coping as associated with maladaptive emotional respondeing patterns', 292.

22 Lee, Roberts, and Gibbons, 'When religion make grief worse: negative religious coping as associated with maladaptive emotional respondeing patterns', 299.

23 Ve velké části textů se využívá termín negativní religiózní coping (NRC), ale s ohledem na zde uvedené vymezení spirituality se z důvodu terminologické jednotnosti přidržím návaznosti na spiritualitu, zvláště pak proto, že se v podstatě jedná o copingové postupy mající nejvíce společného právě se spiritualitou.

24 Lee, Roberts, and Gibbons, 'When religion make grief worse: negative religious coping as associated with maladaptive emotional respondeing patterns', 297.

25 Abu-Raiya, Pargament, and Exline, 'Understanding and addressing religious and spiritual struggles in health care', e134.

26 Laurie A. Burke et al., 'Complicated Spiritual Grief II: A Deductive Inquiry Following the Loss of a Loved One', *Death Studies* 38, č. 4 (2014): 269, <https://doi.org/10.1080/07481187.2013.829373>.

27 Laurie A. Burke et al., 'Inventory of Complicated Spiritual Grief: Development and Validation of a New Measure', *Death Studies* 38, č. 4 (2014): 240, <https://doi.org/10.1080/07481187.2013.810098>.

28 Gianmarco Biancalani et al., 'Spirituality for Coping with the Trauma of a Loved One's Death During the COVID-19 Pandemic: An Italian Qualitative Study', *Pastoral Psychology* 71, č. 2 (2022): 178–179, <https://doi.org/10.1007/s11089-021-00989-8>.

29 Burke, and Neimeyer, 'The Inventory of Complicated Spiritual Grief: Assessing Spiritual Crisis Following Loss', 2; Robert A. Neimeyer, and Laurie A. Burke, 'Spiritual Distress and Depression in Bereavement: A Meaning-Oriented Contribution', *Journal of rational-emotive*

vztahy nejsou tak přímočaré a zdá se, že záleží na konkrétních pozitivních i negativních podobách copingových strategií³⁰, je logické, že je spirituální rovina předmětem odborných pomáhajících intervencí. Ačkoli jejich dopad na průběh truchlení variuje podle různých faktorů³¹, zdá se, že mají potenciál podporovat dobrou adaptaci na svět změněný úmrtím blízkého³². Od roku 2010 jsou ve vztahu ke spiritualitě (ve smyslu vztahu k transcendentnu) v kontextu truchlení zmiňovány především intervence popsané v Tabulce 3 (viz např. Baykal³³, Biancalani et al³⁴, Burke a Neimeyer³⁵, Pentaris, Patlamazoglou a Schaub³⁶ či Ahmadi a Zandi³⁷).

Tabulka 3: Spirituálně laděné intervence v truchlení

- Věnovat se s pozůstalým tomu, jak spiritualita pomáhá zvládat truchlení.
- Věnovat se s pozůstalým tomu, jak spiritualita může pomoci vyjádřit a přijmout emoce spojené s truchlením.
- Diskutovat s pozůstalým otázky ohledně posmrtného života a pojetí smrti.
- Podporovat uvnitř rodiny pozůstalého/pozůstalých komunikaci o spiritualitě.
- Věnovat se v rozhovoru s pozůstalým tomu, jak může využít spiritualitu pro vytvoření nové podoby vztahu se zemřelým.
- Podporovat pozůstalé v psaní duchovního deníku, ve kterém mohou popsat své vlastní pojetí spirituality a dopady víry na truchlení.
- Podporovat pozůstalé ve využívání rituálů, které jsou spojené se spiritualitou.
- Podporovat pozůstalé ve využívání vodítek, které spiritualita obsahuje pro podobu interakcí a jednání v době truchlení.
- Mapovat s pozůstalým jeho vztah s Bohem/božstvem (pokud v Boha/božstvo věří) a změny, ke kterým v pojetí tohoto vztahu došlo po úmrtí blízkého.
- Modlit se za pozůstalého.
- Modlit se s pozůstalým.
- Podporovat pozůstalého v pokračování aktivit spojených se spiritualitou, které realizoval před úmrtím blízkého.
- Podporovat pozůstalého, pokud věří v Boha/božstvo, v tom, aby v tomto vztahu sdílel svoji bolest.
- Podporovat pozůstalého, aby ve vlastní spiritualitě hledal sílu k zvládnutí truchlení.
- Využívat ve společné práci s pozůstalým části spirituálních textů pro hledání opory v truchlení.
- Věnovat se s pozůstalým tématu proměny či ztráty spirituality po úmrtí blízkého člověka.
- V případě, že zažité úmrtí blízké osoby zapříčinilo potíže ve spiritualitě, hledat způsoby, jak může pozůstalý dosáhnout neproblematického pojetí víry.
- Mapovat s pozůstalým, jestli zažívanou situaci vnímá jako trest ze strany Boha.
- Společně s pozůstalým vyhledávat spirituálně zaměřené písně, které by vnímal jako podpůrné.

Rosmarin s kolegy poukázal na fakt, že vlastní spiritualita ovlivňuje kladně jak postoje, tak

---

and cognitive-behavior therapy 35, č. 1 (2017): 51.

30 Neimeyer, and Burke, 'Spiritual Distress and Depression in Bereavement: A Meaning-Oriented Contribution', 51.

31 Dawn M. Hawthorne, JoAnne M. Younblut, and Dorothy Brooten, 'Parent Spirituality, Grief, and Mental Health at 1 and 3 Months After Their Infant's/Child's Death in an Intensive Care Unit', *Journal of Pediatric Nursing* 31, č. 1 (2016): 78, <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2015.07.008>.

32 Fateme Mehdipour, Rashin Arefnia, and Eghbal Zarei, 'Effects of Spiritual-Religion Intervention on Complicated Grief Syndrome and Psychological Hardiness of Mother with Complicated Grief Disorder', *Health Spirituality and Medical Ethics* 7, č. 2 (2020): 23–24, DOI:10.29252/jhsme.7.2.20.

33 Nur B. Baykal, 'Spiritual Counseling for Bereaved Parents', *Spiritual Psychology and Counseling* 3, č. 1 (2018): 100–103, <https://doi.org/10.12738/spc.2018.1.0039>.

34 Biancalani et al., 'Spirituality for Coping with the Trauma of a Loved One's Death During the COVID-19 Pandemic: An Italian Qualitative Study', 176–179.

35 Burke, and Neimeyer, 'The Inventory of Complicated Spiritual Grief: Assessing Spiritual Crisis Following Loss', 4–6.

36 Pantagiots Pentaris, Lefteris Patlamazoglou, and Jason Schaub, 'The role of faith in the experience of grief among sexually diverse individuals: a systematic review', *Psychology & Sexuality*, online first (2022): 6–11, <https://doi.org/10.1080/19419899.2022.2057869>.

37 Ahmadi, and Zandi, 'Meaning-Making Coping Methods among Bereaved Parents: A Pilot Survey Study in Sweden', 8–12.

zkušenost se zapojováním spirituálně laděných intervencí do pomáhajícího procesu³⁸. Obdobně je s postojí spojeno vzdělání. Je-li zaměřeno na spiritualitu a religiozitu, může zvyšovat vnímanou adekvátnost intervencí³⁹. Zároveň je vhodné konstatovat, že oproti spirituálně zaměřeným intervencím bude rozšířenější představa o užitečnosti zaměření na oblasti utváření smyslu (meaning making), protože se v něm, metaforicky řečeno, setkávají „*pacienti s nebo bez náboženského* [a spirituálního, pozn. autora] *přesvědčení*“⁴⁰. *V tomto slova smyslu se jedná o univerzálnější postupy, které jsou i svou terminologií (otázky smyslu, otázka viny, odpuštění atp.) přístupnější širšímu okruhu truchlících.*

4. Metodologický rámec výzkumu

V českém kontextu nejsou spirituálně zaměřené intervence předmětem podrobnějšího zkoumání. V podstatě tak stojíme před situací, ve které nevíme, jestli vůbec a případně jaké intervence jsou využívány a jaký postoj k těmto intervencím zaujímají pracovníci, kteří s pozůstalými pracují. Stejně tak nemáme představu o tom, co sami pozůstalí považují za adekvátní intervence z hlediska spirituality. A nevíme ani, jak se v českém prostředí, které může být z hlediska dopadu spirituality značně odlišné od tzv. západního⁴¹, vzájemně spiritualita a truchlení ovlivňují. Tento text je zaměřen na první oblast (tedy postoje a zkušenosti pomáhajících profesionálů). Pro oblast druhou byla data v době psaní článku teprve sbírána (sběr dat začal později než pro tuto fázi výzkumu) a příprava pro třetí oblast bude zahájena v lednu 2023. V tomto textu jsou tedy zodpovědány dvě výzkumné otázky:

VO1: *Jaké jsou postoje pomáhajících profesionálů pracujících s pozůstalými ke spirituálně laděným intervencím?*

VO2: *S jakými spirituálně laděnými intervencemi mají pomáhající profesionálové pracující s pozůstalými zkušenost?*

4.1 Metoda a operacionalizace

S ohledem na stanovené otázky a obecný cíl zmapovat situaci v českém kontextu byl realizován kvantitativní výzkum. Sběr dat byl realizován dotazníkem, který byl operacionalizován v návaznosti na intervence, které byly ve vztahu ke spiritualitě popsány v odborné literatuře mezi lety 2010–2020 – viz Tabulka 3 výše. Celkově tak bylo získáno 19 intervencí, které lze označit za spirituálně laděné – tedy ty, které se vztahují k obsahům spirituality, jež počítají s existencí transcendentna. Kromě těchto intervencí byly k položkám dodány 4 intervence, které jsou typické pro postupy zaměřující se na teorii utváření smyslu bez návaznosti na spiritualitu ve smyslu vztahu k transcendentnu, které byly také v publikacích přiřazovány k zacházení se spiritualitou

38 David H. Rosmarin et al., 'Attitudes Toward Spirituality/Religion Among Members of the Association for Behavioral and Cognitive Therapies', *Professional Psychology Research and Practice* 44, č. 6 (2013): 430, <https://doi.org/10.1037/a0035218>.

39 Dolores T. Puterbaugh, 'Spiritual Evolution of Bereavement Counselors: An Exploratory Qualitative Study', *Counseling and Values* 52, č. 3 (2008): 203.

40 Panagiotis Pentaris, and Khyati Tripathi, 'Palliative Professionals' Views on the Importance of Religion, Belief, and Spiritual Identities toward the End of Life', *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19, č. 10 (2022): 6, <https://doi.org/10.3390/ijerph19106031>.

41 Jan Kaňák, and Jan Váně, 'Privatisation of the privatized: forms of co-resonance between old age and spirituality among Czech elders', *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, online first (2022): 16–18, <https://doi.org/10.1080/15528030.2022.2128155>.

(v širším slova smyslu). Těchto 23 intervencí bylo vztaženo k otázkám mapujícím postoje k daným intervencím (na pětibodové Likert scale) a otázkám zaměřeným na zkušenost s danou intervencí (dichotomické položky ano/ne). Cronbachova alfa pro postojové položky ($\alpha = 0,93$) i pro položky mapující zkušenost ($\alpha = 0,875$) je dostačující. Dotazník obsahoval také nucenou volbu prvních tří nejužitečnějších intervencí, ale s ohledem na vysokou chybovost a úroveň návratnosti nebyla v této fázi výzkumu data analyzována⁴². Kromě nich byly zjišťovány demografické charakteristiky přímo vztažené k VO1 a VO2 (vlastní spiritualita, pracovní pozice, typ organizace a vzdělání v teologii či religionistice⁴³).

4.2 Sběr dat, populace, vzorek

Dotazník byl distribuován elektronicky skrze e-mail k rukám a) zaměstnankyň a zaměstnanců hospiců, kteří pracují s pozůstalými, b) zaměstnankyň a zaměstnanců vyhledaných organizací, kteří pracují s pozůstalými jako hlavní či zásadní cílovou skupinou a c) pracovníků uvedených v seznamu poradců pro pozůstalé, u nichž bylo možné dohledat e-mailový kontakt. Z celkových 143 kontaktů nebyl částí z nich e-mail rozeslán z důvodu neposkytování cílené pozůstalostní péče ($n = 10$) a z důvodu nezískání e-mailového kontaktu ($n = 11$). Celkově bylo rozesláno 122 e-mailů. Návratnost je 36,9 % ($n = 45$), což nedosahuje kritéria návratnosti pro přísné podmínky (82 %), ale převyšuje liberální (spodní) hranici (21 %) (viz také zhodnocení limitů v závěru textu) u elektronicky šířených dotazníků⁴⁴. Sběr dat probíhal v návaznosti na rozesílku e-mailů v říjnu a listopadu 2022. Dotazník obsahoval informaci o souhlasu s využitím dat pro účely textu, stejně jako informaci vztahující se k zajištění etického požadavku neublížení realizovaným výzkumem. Součástí základních informací byl také odkaz na webové stránky podrobněji popisující probíhající výzkum.

4.3 Analýza dat

Data byla z on-line platformy kopírována do programu Microsoft Excel, kde byly kódovány slovní odpovědi a k položkám dopočteny skóry celkové zaměření postoje k intervencím, osobní spiritualita, medián u intervencí (intervence zaměřené na utváření smyslu jsou dále označovány také jako MM, intervence zaměřené na spiritualitu jsou dále označovány také jako SPIR) a celková zkušenost s intervencemi (včetně celkové zkušenosti s intervencemi). Po jejich zpracování v Microsoft Excel byla data nahrána do programu IBM SPSS Statistics 25.0, v němž byly realizovány veškeré další analýzy (s výjimkou výpočtu ES pro Wilcoxonův test, který byl proveden ručně za užití vzorce $r = z/\sqrt{N}$). Kromě jednorozměrné analýzy deskriptivní povahy byly na datech testovány následující alternativní hypotézy (statistické testy viz Tabulka 4):

42 Data nebyla sebrána primárně pro účely této fáze výzkumu, ale pro porovnání vnímané užitečnosti mezi pracovníci/pracovníky a klienty/klienty. V tomto postupu navazoval na dílčí částí Janem Váně adaptované podoby metodologického přístupu Peace Polls (Jan Váně, and František Kalvas, 'Peace Polls as a Source of Inspiration for Homelessness Research', *European Journal of Homelessness* 16, č. 1 (2022): 193).

43 S ohledem na položené otázky a také na záměr základního mapování nebyla zjišťována délka praxe, věk, ani gender, protože ani s jednou proměnnou se v analýzách dopředu nepočítalo. Snahou bylo vyvážit obsahovou užitečností dotazníku (upřednostněna byla deskriptivní část) a jeho délkou, a co nejvíce tak zvýšit návratnost a zároveň co nejméně zatížit samotné respondenty. Zde v článku jsou dvojrozměrné analýzy realizovány jen s ohledem na vlastní spiritualitu pracovníků a pregraduální vzdělání s ohledem na znalosti teologie či religionistiky.

44 Duncan D. Nulty, 'The adequacy of response rates to online and paper surveys: what can be done?', *Assessment & Evaluation in Higher Education* 33, č. 3 (2008): 310, <https://doi.org/10.1080/02602930701293231>.

H₁: Pracovníci se zkušeností teologie a/nebo religionistiky z pregraduálního vzdělávání mají kladnější postoje k intervencím než pracovníci bez této zkušenosti⁴⁵.

H₂: Pracovníci identifikující se jako spirituální mají kladnější postoje k intervencím než pracovníci, kteří sebe jako spirituální neidentifikují⁴⁶.

H₃: Pracovníci se zkušeností teologie a/nebo religionistiky z pregraduálního vzdělávání aplikují intervence více než pracovníci bez této zkušenosti⁴⁷.

H₄: Pracovníci identifikující se jako spirituální aplikují intervence více než pracovníci, kteří sebe jako spirituální neidentifikují⁴⁸.

H₅: Intervence zaměřené na utváření smyslu jsou kladněji hodnoceny než intervence spirituální⁴⁹.

H₆: Intervence zaměřené na utváření smyslu jsou častěji aplikovány než intervence spirituální⁵⁰.

Hladina významnosti alfa byla stanovena na 5 %. Neparametrický test (vůči t-testové statistice) u H₅ byl využit s ohledem na ordinální úroveň měření a aplikaci příklonu k takovému pojetí Likertových škál, které umožňuje aplikovat pouze neparametrické testy⁵¹. Hypotéza H₆ byla ověřována neparametrickým testem z důvodu porušení podmínky normality dat (Kolmogorov-Smirnov test: D(45) = 0,225, p > 0,001 u MM; D(45) = 0,185, p = 0,001 u SPIR). Výjimkou je zpracování pořadí jednotlivých položek z hlediska postojů, kde byly využity průměry, směrodatné odchylky a intervaly spolehlivosti. Pořadí se nevztahovalo k položkám jednotlivců, ale k intervencím jako takovým. Rozsah součtu se s ohledem na vzorek mohl pohybovat od 45 do 225. Navíc při využití mediánu by se pořadí vytvářelo jen obtížně. Pro interpretaci tak bylo logičtější využít nikoliv sumu, ale průměr. Fisherův exaktní test u H₂ a H₄ byl využit z důvodu nízkého počtu pracovníků a pracovníků, kteří sebe identifikovali jako nespíruiální. Tím byl porušen předpoklad, že očekávaná hodnota by neměla být v jednotlivých proměnných menší než 5⁵².

Tabulka 4: Základní deskripce analyzovaných položek

Položka	Hodnoty	Jednoroz- měrná ana- lýza	Další analýzy
Postoje k intervencím – jednotlivé intervence	1 (zcela neužitečné) až 5 (zcela užitečné)	Pořadí určené dle průměru za jednotlivé položky	není realizováno

45 Viz Puterbaugh, 'Spiritual Evolution of Bereavement Counselors: An Exploratory Qualitative Study', 203.

46 Viz Rosmarin et al., 'Attitudes Toward Spirituality/Religion Among Members of the Association for Behavioral and Cognitive Therapies', 430.

47 Viz Puterbaugh, 'Spiritual Evolution of Bereavement Counselors: An Exploratory Qualitative Study', 203.

48 Viz Rosmarin et al., 'Attitudes Toward Spirituality/Religion Among Members of the Association for Behavioral and Cognitive Therapies', 430.

49 Viz Pentaris, and Tripathi, 'Palliative Professionals' Views on the Importance of Religion, Belief, and Spiritual Identities toward the End of Life', 6.

50 Viz Pentaris, and Tripathi, 'Palliative Professionals' Views on the Importance of Religion, Belief, and Spiritual Identities toward the End of Life', 6.

51 Ankur Joshi et al., 'Likert Scale: Explore and Explained', *British Journal of Applied Science & Technology* 7, č. 4 (2015): 400, <https://doi.org/10.9734/BJAST/2015/14975>.

52 Ian Campbell, 'Chi-squared and Fisher-Irwin tests of two-by-two tables with small sample recommendations', *Statistics in Medicine* 26, č. 19 (2007): 3663, <https://doi.org/10.1002/sim.2832>.

Medián intervencí	Medián za intervence u jednotlivých respondentů	Nebylo realizováno	H ₅ : Wilcoxonův test
Zkušenost s realizovanou intervencí	0 (nemám osobní zkušenost), 1 (mám osobní zkušenost)	Součet / proporční zastoupení	Není realizováno
Celková míra zkušenosti s intervencemi	0 (spíše menší), 1 (spíše větší), kódováno 0 v případě součtu intervencí rovno nebo menší 2 (MM) a 9 (SPIR)		H ₃ : Chi-Square test pro tabulku 2x2 H ₄ : Fisherův exaktní test
Aplikování intervencí	Vypočtena jako poměr zkušenosti s intervencí vůči celkovému počtu intervencí. Rozsah 0 až 1		H ₆ : Wilcoxonův test
Celkové zaměření postoje k intervencím	0 (spíše záporný), 1 (spíše kladný) Vypočteno jako součet hodnot 4 a 5 u intervencí výše. Ti, kteří měli více jak 9 (u SPIR) a více jak 2 (u MM), byli kódováni jako 1.		H ₁ : Chi-Square test pro tabulku 2x2 H ₂ : Fisherův exaktní test
Osobní spiritualita	0 (nepřítomna), 1 (přítomna)		H ₂
Pre-graduální studium obsahovalo teologii/religionistiku	0 (neobsahovalo), 1 (obsahovalo)		H ₁

Pro lepší porozumění formulovaným hypotézám je nutné uvést, že intervencemi se zde myslí jak spirituálně laděné intervence (Tabulka 3 výše), tak intervence spadající do oblasti meaning making. U H₁ až H₄ jsou realizovány vždy dva testy, a to směrem k intervencím zaměřeným na spiritualitu i na oblast utváření smyslu. Oblast MM byla mapována v návaznosti na intervence, které v odborných zdrojích byly uváděny jako spirituálně zaměřené, ale s ohledem na zde provedené konceptuální vymezení (kap. 2) do spirituálních v podstatě nespádají. Slouží zde především pro účely ověření výše naznačeného vztahu o akcentování MM oproti SPIR.

5. Zjištění

V následující části budou nejprve prezentovány jednorozměrné analýzy spolu se základní deskripcí vzorku. Následně pak budou prezentovány výsledky testování hypotéz.

5.1 Zkušenost s aplikací intervencí a postoje k nim

Z 45 respondentů 27 (60 %) pracuje s pozůstalými v rámci hospicové péče, 12 v organizacích poskytujících podporu pozůstalým (26,7 %) a 6 v ostatních institucích. Pracovní pozici věnující se provázení procesem truchlení označilo 16 osob (35,6 %), 11 pak pozici sociální pracovnice/pracovník (24,4 %), psychoterapeutické a psychologické služby 9 osob (20 %). Ostatní pracovní pozice obsahovaly krizové interventy, zdravotní sestry a bratry a dále duchovní (n = 9; 20 %). Jako spirituální se vnímá 39 osob (86,7 %) a 23 osob (51,1 %) absolvovalo v průběhu pregraduálního studia kurzy zaměřené na teologii či religionistiku. Jak bylo výše uvedeno, s ohledem na cíl

a položené VO se neukazovalo jako smysluplné zjišťovat ostatní demografické údaje (ale upřednostnit vyšší prožívanou anonymitu). Spíše kladný vztah k intervencím SPIR má 60 % respondentů a k intervencím MM pak 51,1 %⁵³. Zkušenost s žádnou MM intervencí měl 1 respondent (2,2 %), s jednou MM pak 3 lidé (6,7 %) se dvěma 26,7 % a se třemi a čtyřmi pak dohromady 64,5 % (n = 29). Se žádnou až s pěti SPIR intervencemi mělo zkušenost 20 % (n = 9), se šesti až deseti 22,2 % a s vyšší polovinou pak zbývajících 57,8 %. Nejvíce respondentů uvedlo zkušenost s 12 intervencemi (13,3 %) a 13 intervencemi (15,6 %).

Tabulka 5: Postoje a zkušenosti s intervencemi

95% CI	Střední / Směrodatná odchylka	Postoje	Zkušenosti	N %	95% CI (uve- dno v pro- centech)
4,1; 4,6	4,36 / 0,88	Věnovat se odpuštění. (MM)	Mapovat pocity viny a podpořit v jejich zvládnutí. (MM)	40 89,0 %	76,0; 96,3
3,7; 4,4	4,09 / 1,18	Mapovat pocity viny a podpořit v jejich zvládání. (MM)	Diskutovat otázky posmrtného života.	38 84,4 %	70,5; 93,5
3,8; 4,3	4,04 / 0,95	Podpora k hledání síly ve spiritualitě.	Věnovat se podpůrné funkci spirituality pro zvládnutí truchlení.	37 82,2 %	68,0; 92,0
3,8; 4,3	4,0 / 0,85	Podporovat v pokračování se spirituálními aktivitami.	Věnovat se odpuštění. (MM)	37 82,2 %	68,0; 92,0
3,7; 4,2	3,98 / 0,87	Podporovat sdílení bolesti ve vztahu s Bohem.	Podporovat využití spirituálních rituálů.	37 82,2 %	68,0; 92,0
3,7; 4,3	3,98 / 1,01	Zajistit kontakt s duchovním pro účely duchovní praxe. (MM)	Zajistit kontakt s duchovním pro účely duchovní praxe. (MM)	34 75,6 %	60,5; 87,1
3,5; 4,2	3,84 / 1,19	Podporovat využití spirituálních rituálů.	Podpora k hledání síly ve spiritualitě.	34 75,6 %	60,5; 87,1
3,5; 4,2	3,82 / 1,25	Diskutovat otázky posmrtného života.	Podpořit využití spirituality jako podpory pro vyjádření emocí.	29 64,4 %	48,8; 78,1
3,4; 4,1	3,73 / 1,27	Věnovat se proměnám či ztrátě spirituality.	Podporovat v pokračování se spirituálními aktivitami.	29 64,4 %	48,8; 78,1
3,4; 4,0	3,71 / 1,12	Věnovat se podpůrné funkci spirituality pro zvládnutí truchlení.	Modlit se za pozůstalé.	27 60,0 %	44,3; 74,3

53 Pokud bychom ale označili za spíše kladný vztah situaci, kdy respondent skóroval u MM hodnotami 4 a 5 u dvou a více, pak by celkové procento těch, kteří mají pozitivní vztah, narostlo na 88,9 %. U SPIR by rozšíření na 8 a více intervencí zvýšilo zastoupení spíše kladného vztahu na 66,7 %.

3,4; 4,0	3,71 / 1,04	Zajistit kontakt s duchovním pro účely diskutování otázek posmrtného života. (MM)	Věnovat se spiritualitě jako možnému nástroji nové podoby vztahu se zemřelým.	27 60,0 %	44,3; 74,3
3,1; 3,9	3,51 / 1,44	Modlit se za pozůstalé.	Mapovat vnímání situace jako trestu.	27 60,0 %	44,3; 74,3
3,1; 3,9	3,49 / 1,36	Mapovat vztah k Bohu a jeho proměny.	Podporovat sdílení bolesti ve vztahu s Bohem.	26 57,8 %	42,2; 72,3
3,2; 3,8	3,49 / 1,04	Věnovat se spiritualitě jako možného nástroje nové podoby vztahu se zemřelým.	Věnovat se proměnám či ztrátě spirituality.	26 57,8 %	42,2; 72,3
3,1; 3,7	3,4 / 1,05	Podpořit využití spirituality jako podpory pro vyjádření emocí.	Mapovat vztah k Bohu a jeho proměny.	26 57,8 %	42,2; 72,3
3,0; 3,7	3,31 / 1,18	Při potížích ve spiritualitě hledat způsoby dosažení její neproblematické podoby.	Modlit se s pozůstalým.	20 44,4 %	29,6; 60,0
2,8; 3,6	3,2 / 1,27	Mapovat vnímání situace jako trestu.	Zajistit kontakt s duchovním pro účely diskutování otázek posmrtného života. (MM)	20 44,4 %	29,6; 60,0
2,8; 3,5	3,16 / 1,07	Podporovat komunikaci o spiritualitě uvnitř rodiny.	Při potížích ve spiritualitě hledat způsoby dosažení její neproblematické podoby.	18 40,0 %	25,7; 55,7
2,7; 3,4	3,04 / 1,09	Podporovat využívání spirituality jako vodítka pro chování v době truchlení.	Podporovat využívání spirituality jako vodítka pro chování v době truchlení.	18 40,0 %	25,7; 55,7
2,6; 3,4	3,02 / 1,29	Modlit se s pozůstalým.	Podporovat komunikaci o spiritualitě uvnitř rodiny.	17 37,8 %	23,8; 53,5
2,6; 3,3	2,93 / 1,18	Využívat spirituální texty pro podporu v truchlení.	Využívat spirituální texty pro podporu v truchlení.	13 28,9 %	16,4; 44,3
2,3; 3,0	2,64 / 1,13	Podporovat v psaní duchovního deníku.	Vyhledávat spirituálně laděné písně jako podporu.	6 13,3 %	5,1; 26,8
2,1; 2,8	2,44 / 1,27	Vyhledávat spirituálně laděné písně jako podporu.	Podporovat v psaní duchovního deníku.	3 6,7 %	1,4; 18,3

Pozn.: Pokud není za intervencí závorka s označením MM, jedná se o intervence spadající do SPIR.

Tabulka 5 uvádí jak průměr za postoje k jednotlivým intervencím (jak MM, tak SPIR), tak zkušenost s nimi. Jak je ze samotné tabulky patrné, jejich pořadí je zhruba podobné, čemuž odpovídá i korelace mezi průměrnými hodnotami a zkušeností s realizací ($r = 0,87$, $R^2 = 0,76$), což lze označit jako velmi silný vztah⁵⁴. Mezi intervencemi lze rozlišit ty, které jsou hodnoceny jako ne příliš užitečné z hlediska podpory truchlících v kombinaci s nízkou zkušeností z jejich aplikace. Do těchto intervencí spadá jak využití spirituálních textů a písní pro účely zvládání, tak psaní duchovního deníku. Oproti tomu intervence, které jsou vnímány jako užitečné a zároveň s jejich aplikací má zkušenost nejvíce pracovníků, se vztahují k procesu MM (věnovat se vině, odpuštění a případně zprostředkovat kontakt s duchovním pro účely duchovní praxe) a podpory hledání síly ve spiritualitě (patří ke SPIR). Přičemž mapování prožitků viny a hledání, jak s nimi pracovat a jak zacházet s tématem odpuštění, jsou vnímány jako nejužitečnější intervence z hlediska podpory v rámci truchlení. Ze vzorku má zkušenost s jejich aplikací více než 80 %. V populaci by se tím pohybovala zkušenost s jejich aplikací mezi cca 70 až 95 %⁵⁵. Většina intervencí ($N = 16$) je tak vnímána pracovníky jako středně užitečná. Z nich je největší zkušenost s aplikací diskutování podob posmrtného života ve vztahu k truchlení (84,4 %), věnování se podpůrným funkcím podoby spirituality a podpora klientů ve využívání spirituálních rituálů, které by mohly podpořit zvládání truchlení (obě 82,2 %). Menší zkušenost je pak s podporou komunikace o spiritualitě uvnitř rodiny (37,8 %), hledáním neproblematické podoby spirituality v situacích komplikovaného spirituálního truchlení a podporou vyhledávat ve spiritualitě vodítka pro jednání/chování v době zármutku (obě 40,0 %). Z hlediska intervencí vztažených k modlitbám, kteréžto Sheridan označuje za jedny z nejkontroverznějších v oblasti sociální práce⁵⁶, je jako užitečnější vnímáno modlení se za klienty než modlit se s klienty⁵⁷. S první zmíněnou intervencí je také vyšší zkušenost z hlediska aplikace (o 15,6 % více). Více jak polovina respondentů (57,8 %) má zkušenost s aplikováním více jak poloviny SPIR intervencí a 91,1 % respondentů nato s aplikováním více jak poloviny MM intervencí.

5.2 Vliv spirituality, vzdělání a zaměření intervencí

Jediné potvrzené vazby v rámci realizovaného testování hypotéz se týkají kladnějšího postoje k MM intervencím (H_5) a jejich častějšího aplikování (H_6). Nejen v rámci vzorku, ale také v populaci lze očekávat, že intervence vztažené k MM jsou hodnoceny jako užitečnější než intervence SPIR ($T = 556$, $z = -3,559$, $p < 001$). Velikost účinku vztahu je střední ($r = -0,3$)⁵⁸. V rámci vzorku 28 respondentů označilo MM intervence jako užitečnější než SPIR, a to v rozsahu od 0,5 po 3,0 (rozdíl mediánů), 9 pak vnímalo intervence MM a SPIR jako stejně užitečné. Pokud byly hodnoceny SPIR jako užitečnější, bylo tak vždy v rozdílu 0,5 a 1,0 (viz Graf 1).

Stejně tak z hlediska realizovaných intervencí (viz Graf 2) je realizováno na vzorku více intervencí z MM (poměr vůči celkovému počtu) než u SPIR ($T = 856,5$, $z = 4,22$, $p < 001$). Velikost účinku vztahu je střední ($r = 0,35$). V rámci vzorku realizovalo větší část MM intervencí vůči poměru

54 David de Vaus, *Analyzing Social Science Data: 50 Key Problems in Data Analysis* (London: SAGE, 2002), 272.

55 Takto široký interval spolehlivosti je dán velikostí N . Zároveň je potřeba říci, že statisticky přesná interpretace by vyžadovala podotknout, že se populační zastoupení pohybuje v tomto rozmezí pouze za předpokladu, že máme interval spolehlivosti, který obsahuje parametr. Tato pravděpodobnost je 95 %.

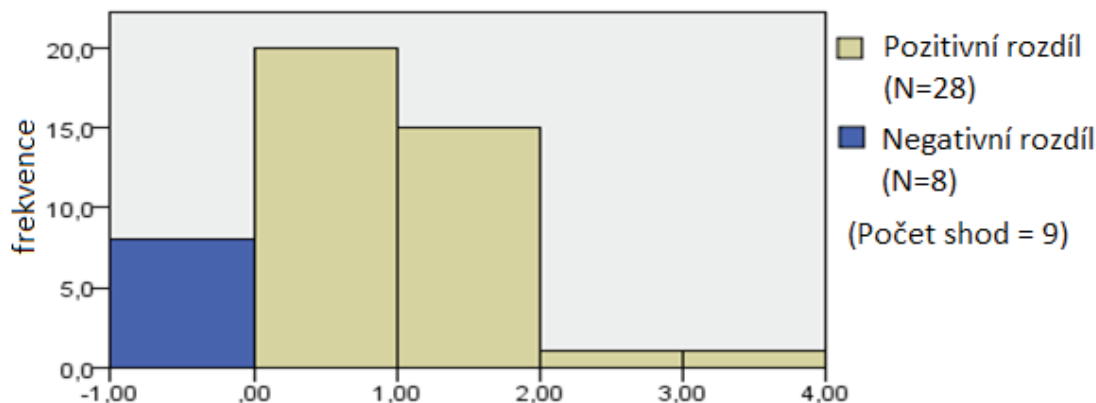
56 Michael J. Sheridan, 'Ethical Issues in the Use of Prayer in Social Work: Implication for Professional Practice and Education', *Families in Society: the Journal of Contemporary Human Services* 19, č. 2 (2010): 113, <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3980>.

57 Protože nebylo v plánu testovat rozdíl vnímané užitečnosti před zahájením analýz dat, uvádím jen takto v poznámkovém aparátu, že tento rozdíl je možné očekávat i v populaci ($T = 57$, $z = -2,758$, $p = 0,006$).

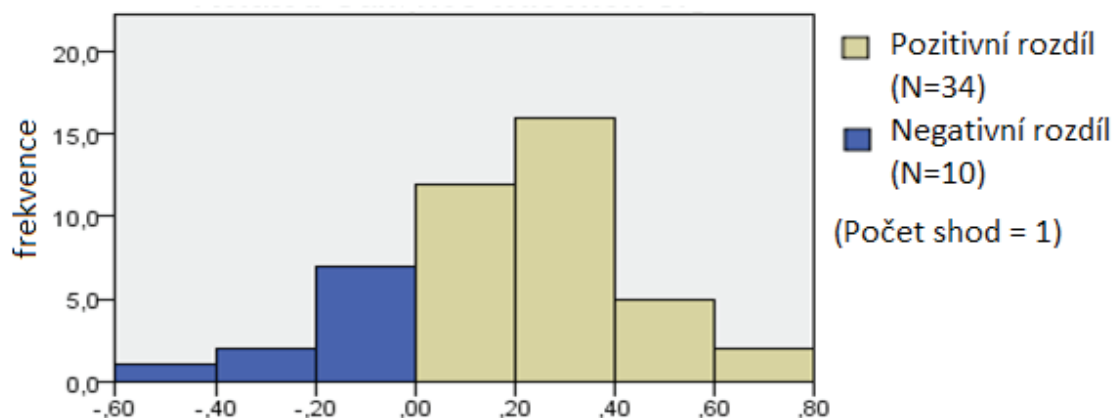
58 Jacob Cohen, 'A Power Primer', *Psychological Bulletin* 112, č. 1 (1992): 157.

u SPIR 34 respondentů (75,6 %), z čehož 6 o více jak 50,0 % (např. respondent označený jako 14 měl zkušenost s aplikováním 16 % intervencí SPIR a 75 % intervencí MM). Deset respondentů (22,2 %) mělo zkušenost opačnou (tedy vyšší u SPIR intervencí).

Graf 1: H_5 (Postoje) Wilcoxonův test

Graf 2: H_6 (Zkušenost s realizací) Wilcoxonův test

To, že ostatní nulové hypotézy formulované v návaznosti na H_1 až H_4 není možné zamítnout, neznamená, že by v nich nebylo možné identifikovat určité naznačení vazeb mezi proměnnými. Směrem ke SPIR intervencím lze na základě dat ve vzorku popsat tendenci vlivu osobní spirituality a také zkušenosti s teologickými či religionistickými předměty v rámci pregraduálního vzdělání na postoje, ale již nikoliv tolik na zkušenost s realizací. U vlivu osobní spirituality je to spíše kladný vztah u spirituálních osob v 64,1 % oproti 33,3 % nespirituálních. U vlivu vzdělání je spíše kladný vztah u 73,9 % u těch, co výše uvedené předměty absolvovali, oproti 45,5 % bez vzdělání v této oblasti. Na úrovni zkušenosti s realizací intervencí tyto rozdíly nejsou tak velké (59,0 vůči 50,0 u osobní spirituality; 60,9 vůči 54,5 ve vztahu ke vzdělání). U MM intervencí je situace spíše opačná. Ovlivněna je zkušenost s realizací, a to ve stejném směru jako výše popsaný vztah u SPIR z hlediska postojů. Vzdělání (73,9 vs. 54,5 %) stejně jako osobní spiritualita (69,2 vs. 33,3 %) pozitivně ovlivňuje zkušenost s realizací MM intervencí. Z hlediska postojů je tento vliv patrný jen u vzdělání (60,9 vs. 40,9 %). S ohledem na p -hodnoty statistických testů ovšem nelze v populaci očekávat nenulové rozdíly v rámci uvedených vztahů (k tomu viz Limity níže).

Tabulka 6: Přehled testovaných hypotéz

Hypo- téza	Deskripce	Realizovaná sta- tistika	p-hodnota 95 % CI*100	H ₀
H _{1.SPIR}	Neabsolvovali: 45,5 % spíše kladný vztah Absolvovali: 73,9 % spíše kladný vztah	$X^2 (1, N = 45) = 3,794$	$p = 0,051$ 0,5; 55,5	Nulovou hypotézu není možné zamítnout.
H _{1.MM}	Neabsolvovali: 40,9 % spíše kladný vztah Absolvovali: 60,9 % spíše kladný vztah	$X^2 (1, N = 45) = 1,793$	$p = 0,181$ -8,6; 48,6	
H _{2.SPIR}	Nespirituální: 33,3 % (N = 2) spíše kladný vztah Spirituální: 64,1 % (N = 25) spíše kladný vztah	Fisherův exaktní test	$p = 0,199$ -71,5; 9,5	
H _{2.MM}	Nespirituální: 50,0 % (N = 3) spíše kladný vztah Spirituální: 48,7 % (N = 19) spíše kladný vztah	Fisherův exaktní test	$p = 1,0$ -41,9; 43,9	
H _{3.SPIR}	Neabsolvovali: 54,5 % spíše větší zkušenost s aplikací Absolvovali: 60,9 % spíše větší zkušenost s aplikací	$X^2 (1, N = 45) = 0,184$	$p = 0,668$ -22,8; 34,8	
H _{3.MM}	Neabsolvovali: 54,5 % spíše větší zkušenost s aplikací Absolvovali: 73,9 % spíše větší zkušenost s aplikací	$X^2 (1, N = 45) = 1,841$	$p = 0,175$ -8,5; 46,5	
H _{4.SPIR}	Nespirituální: 50,0 % (N = 3) spíše větší zkušenost s aplikací Spirituální: 59,0 % (N = 23) spíše větší zkušenost s aplikací	Fisherův exaktní test	$p = 0,686$ -42,9; 42,9	
H _{4.MM}	Nespirituální: 33,3 % (N = 2) spíše větší zkušenost s aplikací Spirituální: 69,2 % (N = 27) spíše větší zkušenost s aplikací	Fisherův exaktní test	$p = 0,166$ -76,3; 4,3	Zamítnout
H ₅	MM < SPIR: 8 MM = SPIR: 9 MM > SPIR: 28	$T = 556,$ $z = -3,559$ ES: $r = -0,30$	$p < 0,001$	
H ₆	MM < SPIR: 10 MM = SPIR: 1 MM > SPIR: 34	$T = 856,5$ $z = 4,220$ ES: $r = 0,35$	$p < 0,001$	

6. Diskuse

Jak již bylo výše řečeno, s výjimkou rozdílného postoje a aplikování SPIR a MM intervencí jsou ostatní vztahy spíše předpokládáné a na úrovni populace se nepotvrdily – a to jak předpoklad vlivu osobní spirituality (k tomu viz Limity), tak ani absolvování teologicky či religionisticky zaměřeného předmětu v rámci pregraduálního studia – obojí i na MM, i na SPIR intervence. Celkově je patrná tendence vnímat intervence jako středně užitečné, čemuž odpovídá i míra jejich užití. Byť není k dispozici dostatek dat, které by umožňovaly komparování zde prezentovaných dat s obdobně zaměřenými ze zahraničí, lze je vztáhnout k výzkumům obecně zaměřeným na různé oblasti pomáhajících profesí. V rámci zkoumání postojů v pomáhajících profesích obecně lze říci, že zde prezentovaná zjištění jsou ve shodě s popisovaným trendem vnímat spirituálně laděné intervence jako podstatné pro praxi s tendencí vnímat jejich užitečnost spíše jako středně důležitou.

Obdobná jsou také zjištění o střední míře využití intervencí⁵⁹.

Data vzorku ukazují na to, že osobní spiritualita a (anebo) zkušenost s kurzy zaměřenými na teologii⁶⁰ a religionistiku v rámci studia může v kontextu podpory pozůstalých podporovat určitou existenciální citlivost (nebo být jejím odrazem), která se projevuje na úrovni praxe MM intervencí a SPIR postojů. Na úrovni SPIR intervencí lze předpokládat, že ve společnosti, kde převládá agnostické, ateistické a tzv. nēcistické pojetí spirituality⁶¹, jsou intervence převážně spojené s transcendentem a případně pak konkrétními texty, které jsou vztažené ke konkrétnímu spirituálnímu rámci, relativně málo uplatnitelné v přímém kontaktu s klienty. V tomto ohledu pak bude zajímavé především ověření porovnáním s postoji samotných truchlících. Zahraniční studie ale naznačují, že jsou to právě MM intervence, které jsou využívány truchlícími primárně oproti SPIR⁶².

7. Limity

Jasným limitem studie je relativně nízká návratnost vzorku a tím (s ohledem na malý rozsah populace) také malé N. To je spojeno se třemi druhy obtíží. Jednak nemůžeme usuzovat zcela přesně na povahu dat v populaci, a výstupy tak platí spíše pro ty, u kterých lze předpokládat zájem o téma spirituality (to odpovídá i nízkému zastoupení těch, kteří se jako spirituální neidentifikují, nevíme ale, jestli tento poměr neplatí i v populaci). Zároveň je tím ovlivněn rozsah intervalů spolehlivosti, který nabízí jen velmi hrubě popsateľný směr vazeb mezi proměnnými (u vlivu osobní spirituality pak značně, viz Tabulka 6). V neposlední řadě počet respondentů neumožňuje podrobnější analýzy kombinace vazeb vzdělání a spirituality ve vztahu k MM a SPIR intervencím. ANOVA test u regresní analýzy ukázal jako vhodnější využití průměru (tedy směřovat k porovnání v podstatě čtyř skupin⁶³), což opět s ohledem na malý počet ne-spirituálních respondentů (N = 6) nebylo vhodné realizovat. Stejně tak proporční zastoupení u MM a SPIR ve vztahu k osobní spiritualitě je potřeba chápat v návaznosti na velikost vzorku. Malému počtu ne-spirituálních respondentů ale byly přizpůsobeny statistické procedury. Z hlediska statistického testování nulových hypotéz pak mohou být jako nesignifikantní označeny i ty vztahy, které by při vyšším počtu respondentů signifikantní byly⁶⁴. Z toho důvodu také byly prezentovány i ty vazby, které byly patrné na vzorku.

8. Závěr

Byť je vhodné vnímat formulované závěry jako předběžné a spíše jako vybídnutí k dalšímu zkoumání tématu (viz Limity), lze říci, že je zkušenost (VO2) se spirituálně laděnými intervencemi relativně velká. S 15 intervencemi mělo zkušenost vždy alespoň 50 % respondentů. Ani jedna intervence nebyla označena jako taková, se kterou by neměl zkušenost nikdo. U 14 intervencí byl také detekován spíše pozitivní vztah z hlediska jejich účinnosti (VO1) – tedy průměrné hodnocení všemi respondenty ve výši 3,5 a více. Jako nejméně užitečné a zároveň nejméně realizované

59 Kelli M. Larsen, 'How Spiritual Are Social Workers? An Exploration of Social Work Practitioners' Personal Spiritual Beliefs, Attitudes, and Practice', *Social Thought* 30, č. 1 (2011): 25, <https://doi.org/10.1080/15426432.2011.542713>.

60 Z respondentů, kteří identifikovali sebe jako nespirtuální, absolvoval předmět zaměřený na teologii či religionistiku pouze jeden.

61 Jiří Pospíšil, and Pavla Macháčková, 'The Value of Belongingness in Relation to Religious Belief, Institutionalized Religion, Moral Judgement and Solidarity', *Religions* 12, č. 12 (2021): 12, <https://doi.org/10.3390/rel12121052>.

62 Ahmadi, and Zandi, 'Meaning-Making Coping Methods among Bereaved Parents: A Pilot Survey Study in Sweden', 8.

63 Spirituální se zkušeností z pregraduálního vzdělání, spirituální bez této zkušenosti, ne-spirituální bez zkušenosti a ne-spirituální se zkušeností s teologií a/nebo religionistikou z pregraduálního vzdělání.

64 Katherine S. Button et al., 'Power failure: why small sample size undermines the reliability of neuroscience', *Neuroscience* 14, č. 6 (2013): 3 <https://doi.org/10.1038/nrn3475>.

byly označeny intervence směřující k využití spirituálních textů (verše z Bible atp.) či spirituálních písní pro účely podpory v truchlení a psaní si duchovního deníku. Na opačné straně jako nejvíce užitečné a nejvíce aplikované byly označeny ty, které směřovaly k podpoře hledání síly ve spiritualitě a ve spirituálních rituálech, otázky posmrtného života a následně dvě ze tří MM intervencí (zacházení s vinou, odpuštěním a zajištění kontaktu s duchovním pro účely duchovní praxe). Ukazuje se také, že více pracovníků tenduje k diskutování posmrtného života jako tématu truchlení spíše než k delegování na duchovní.

Pro praxi podpory pro pozůstalé z toho plyne několik závěrů, které s sebou ale také nesou potřebu dalšího zkoumání tématu (viz níže). Podstatným pro praxi se totiž ukazuje:

- Podporovat znalost pracovníků ohledně různých koncepcí posmrtné existence a způsobů diskutování takovým způsobem, který poskytne truchlícímu svobodný prostor k učinění vhodné volby.
- Podporovat znalosti ohledně různých spirituálně laděných rituálů, které je možné využít pro subjektivně vnímanou podporu v rámci truchlení.
- S ohledem na zkušenost s intervencemi zaměřenými na negativní dopady spirituality a na postoj k těmto intervencím ve vzorku podporovat dovednost nejen identifikovat spiritualitu jako podpůrný faktor adaptace, ale také jako faktor potenciálních komplikací.
- Podrobněji se v českém jazykovém kontextu věnovat tématu využití a postavení modliteb jako součásti odborné podpory truchlících – tedy jako součásti výkonu pomáhajících profesí.

Pro další zkoumání tématu to především (kromě plánovaného porovnávání postojů pracovníků a klientů) znamená pokusit se zvýšit návratnost v rámci dotazníkového šetření a realizovat analýzy s ohledem na podrobnější zkoumání povahy intervencí. V tomto ohledu by bylo užitečné realizovat mnohočetnou korespondenční analýzu pro určení potenciálních faktorů u intervencí jako celku. Stejně tak by bylo přínosné ověřit míru kombinovaného vlivu osobní spirituality a zkušenosti z pregraduálního vzdělávání, což by bylo také možné spíše až s navýšením počtu respondentů (viz Limity). Podstatné by také bylo obrátit pozornost směrem k výstupům založeným na získaných datech, tedy také ke kvalitativnímu rámci, který by se zaměřoval na konkrétní podoby aplikace. Zde prezentovaná data potvrzují smysluplnost tohoto dalšího zkoumání.

Poděkování

Děkuji všem, kteří se zapojili do dotazníkového šetření. Rovněž děkuji za rozhovory nad první variantou podoby dotazníku.

Kontakt

Jan Kaňák, Ph.D.

Západočeská univerzita v Plzni

Filosofická fakulta

Katedra sociologie a sociální práce

Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň

honza.k@mail.muni.cz